

szemle

Történetek a Kádár-korszak regényéből

MÁRTON LÁSZLÓ: M. L., A GYILKOS

Márton László legújabb könyve három írást foglal magában, melyek önállóan is teljes értékű művek, ott rejlik azonban bennük az egységes regénnyé válás lehetősége. A közös jegyek és motívumok mellett az alcím teszi ezt egyértelművé: „Történetek egy regényből”. Bár egy kötetnél (jellegéből adódóan) mindig fennáll az egységes értelmezés lehetősége és igénye, ennek szükségességét Márton László már rögtön a címnél jelzi. Ez a szerzői gesztus (Riffaterre szavaival élve) hermeneutikai irányjelzőként hat az olvasóra, s bár három rövidebb prózai műről van szó, lehetségessé válik egy olyan olvasat, melyben az írások egy még meg nem írt nagyregény fejezeteiként értelmeződnek.

Az *Izgalmas romokban* egy kívülálló narrátor nézőpontjából ismerhetjük meg egy rendszerváltás utáni nyaralás körülményeit, míg a fiktív történetmondás alaphelyzete az *M. L., a gyilkos* és a *Közepes fogorvos* című írások esetében a személyes visszaemlékezés, tehát az elbeszélő saját élményeiből merítve meséli el a 20. század második felében játszódó eseményeket. A narrátor ugyanakkor mindvégig szem előtt tartja, és az olvasó számára is explicitté teszi, hogy a hangsúly nem a szocialista „valóság” leírásán van, hanem olyan narratív szövegek megkonstruálásán, melyek rendelkeznek ugyan a referencialitás, a valóságra vonatkozathatóság illúziójával, ám nem azonosíthatók azzal. Erre jó példa az *M. L., a gyilkos* című szövegnek az része, ahol az elbeszélő beavatja az olvasót a karakterizáció folyamatába: „A valóságban nem ő volt a munkahelyi parancsnok, hanem Jámbori őrmester, akinek nevét akár fel is használhatnám a gyilkosról szóló elbeszélésben. Csakhogy Jámbori őrmesterről, akire szelídség és jóindulat volt jellemző, nincs mondanivalóm, ezért Jámbori őrmester nem is látható a történet helyszínein. Jámbori őrmestert beépítem Molnár alakjába, és a rá jellemző jóindulat Molnár gonoszságának szerves kiegészítőjévé válik” (15.). Ez a narratori magatartás Márton egész életművét jellemzi, gondoljunk csak az *Árnyas főutcára*, mely rögtön az első oldalon kiemeli, hogy a történet a képzelet szülötte, amelynek hasonlósága a valósággal csak a véletlen, illetve a történelmi tapasztalat műve.

Mégis tévedés lenne azt állítani, hogy a szocialista Magyarország csak tér- és időbeli díszletül szolgál a történeteknek. A foucault-i értelemben vett fogalmat tekintve, a hatalmat viszonyrendszerként értelmezve a kötet írásai a hatalom jellegéről, különböző megnyilvánulási formáiról (is) vallanak, nemcsak politikai értelemben, de a személyközi viszonyokra és az identitás alakulására vonatkozóan is. Ebből következően párhuzam vonható a szöveg világa és az említett történelmi kor-

szak között, mindhárom írás hiteles korrajzot nyújt a tárgyalt időszak viszonyairól. A katonaság a maga erőteljesen diktatórikus kapcsolati rendszerével kicsiben tárja elénk egy ilyen alapokon nyugvó társadalmi rendszer ellentmondásos viszonyait, az erőszakot („fizikai ráhatás, kézrátétel, effektív biztatás”), a kiszolgáltatottságot. Része ugyanakkor egy olyan fiktív valóságnak, amelyben mindennaposak a lopások (de „egyébként nincs lopás, csak az össznépi tulajdon személyi tulajdonba átirányítása”), az igazság elferdítése, s amely (sarkítva és túlozva) a ’70-es évek Magyarországát is megeleveníti. A későbbiekben térben és időben is szélesebb képet kapunk erről a valóságról, amikor magyar értelmiségiek és munkásemberek, diszszidálók és vendéghallgatók sorsa tárul fel előttünk. Egy alkotmányjogászé, akinek karrierjét kettétörte a pártállami keretek között „nem kívánatos”, demokratikus átalakítással kapcsolatos kutatása; egy fiatal egyetemistáé, aki külföldön fogja eltékozolni tehetségét (apja szerint); vagy Bao Dang Cang vendéghallgatóé, aki számára a legnagyobb kihívást nem a magyar nyelv elsajátítása jelentette, hanem a béke megszokása és a párt felügyeletének hiánya.

S hogy milyen is ez a fiktív, ám mégis olyan ismerős ország? Így látja az egyik szereplő: „Sokan azt hiszik, hogy majd jön a gazdasági fellendülés, de abból nem lesz semmi, legfeljebb a lopás és pazarlás fellendülése. Sokan azt hiszik, hogy majd jön a liberalizálódás meg a demokratizálódás, de abból se lesz az égvilágon semmi”, mivel „Magyarországon a liberalizmus azt jelenti, hogy a lakosság kis része meggazdagodik, míg a túlnyomó többség elszegényedik... Látszik a munka, de nem látszik az értelme. Látszanak eredmények, de nem látszik értékrend... Ebben az országban három dolgot lehet példamutatón csinálni: viccet mesélni, feljelentést írni, öngyilkosságot elkövetni” (151.).

Az eddigiekből is kitér, hogy az írások kifejezetten komor képet festenek az országról, mégsem hatnak lehangolóan a szövegek, köszönhetően Márton fanyar iróniájának és humorban gazdag elbeszélésmódjának, amely a komoly kérdések fessegetése mellett is könnyed olvasmánnyá teszi a kötetet. Helyzetkomikumból nincs hiány, és itt-ott már paródiába illő a névválasztás is: Hivatal Ervin tisztviselő, Vicc, a humorista (aki Uitzről magyarosította nevét), vagy Kádár János főhadnagy, „akit véletlenül ugyanúgy hívtak, mint az ország első emberét” (32.). Emellett ki kell emelni az elbeszélő költői eszközökben gazdag stílusát is, amelyben gyakran felbukkan a különböző stílusrétegek szokatlan vegyítése. Igencsak egyedire sikerült például M. L., a gyilkos szerelmének jellemzése, akinek „termete sudár, mint a szögesdrót mögött az őrtorony”, „szeme átlátszó és kerek, mint a zárkaajtón a kémlelőablak. Nevetése ezüstös fényű, mint a vadonatúj kézibilincs”, dereka pedig „ruganyos és karcsú, mint a gumibot” (48.).

A fiktív és valós elemek nehezen szétválaszthatók a kötetben, amit az *M. L., a gyilkos*, illetve a *Közepes fogorvos* esetében még a szerző és az elbeszélő szoros összefonódása is tovább bonyolít. Nehéz ugyanis nem párhuzamot vonni Márton László és az elbeszélőként szereplő M. L., volt bölcsészhallgató között. Ezáltal „valószínűbbnek” hatnak a történetek, és bizonyos értelemben talán fordított hatást is keltenek: az írások tükrében megtörtént események is tűnhetnek „regénybe illőnek”. De nem is a valóság és az írói képzelet elkülönítése lényeges itt, hanem mindaz, amit a narráció ilyen alakítása révén a szerző megmutat a világból.

A kötet több szempontból is folytatja a „mártoni” elbeszélésmód hagyományait. Itt is megfigyelhető az olvasóval való közvetlen kontaktus megteremtése, az alkotásfolyamatra való reflektálás, fikció és valóság határainak összemosódása, bizonyos vonások azonban elmozdulást jeleznek a korábbi művekhez képest. Márton László számos írása a történelmi múlt távoli korszakait eleveníti fel, gondoljunk például a *Testvériség*, a *Minerva búvóhelye* vagy a *Jakob Wunschwitz igaz története* című regényekre. Jelen kötet, mely időben a huszadik század második felét öleli fel, ebből a szempontból inkább a 2008-ban megjelent, *Amit láttál, amit hallottál* elbeszéléseivel rokonítható. Másrészt a nagyregények egyik központi problémája, a történet elmondhatóságának kérdése mintha háttérbe szorulna, és így nagyobb hangsúlyt kapnak maguk a történetek, illetve a szövegvilág „olvasóbarát” megkonstruálása. Talán ennek is köszönhető, hogy kevesebb a kitérő, az elbeszélő monológ, a mellékszálak, s hogy azok jobban illeszkednek a cselekménybe.

A történetek magva néhány szóban összefoglalható: emlékek a kötelező katonaszolgálatról, családi nyaralás, életutak a szocializmus idejéből. Ám ezzel messze nem ragadtuk meg a humorban és iróniában gazdag írások lényegét. Az *Izgalmas romokban* egy anya és egy apa, akik mindig figyelembe veszik gyermekeik igényeit, és megértő türelemmel próbálják megismertetni őket a világ dolgaival, tengerparti nyaralásra viszik Sárít, Somát és Lipótot valamikor a kilencvenes évek elején. Ami ezt a történetet különlegessé és meghökkentővé teszi, az egy abszurd körülmény: „abban az országban, melynek része a tengerpart, történetünk idején éppen hadműveletek folynak” (68.). Ez a tény mindent más megvilágításba helyez. Miközben régi és új romok, aknák és halálfejes táblák között hazafelé halad a fehér Lada, egy korabeli magyar család mindennapi és kevésbé átlagos problémáit, életkörülményeit ismerhetjük meg.

Az első és egyben címadó elbeszélés középpontjában a címnek megfelelően egy olyan katonatárs áll, aki embert ölt. A történetnek azonban csak kiindulópontja ez a tény, s nem témája. „Molnárnak hívták az illetőt, Molnár Lajosnak. Harmincnégy évvel ezelőtt tanúja voltam szavainak és tetteinek. Azóta nem láttam. Nem tudom, mi lett vele. Azt sem tudom, egyáltalán él-e még. Tudtuk róla, hogy embert ölt, ő maga mesélte” (9.) – kezdi visszaemlékezését M. L., aki akkoriban előfelvett egyetemi hallgatóként végezte a sorkatonai szolgálatot. A továbbiakban a katonaság tapasztalatai bontakoznak ki előttünk a „nyúl” szemszögéből ismertette. Molnár Lajos alakja, akinek „szavai és tettei” a cselekmény fő szálaként alakítják a szövegvilág kiépülését a későbbiekben, egy olyan imaginárius világ része, mely egy alternatív valóság megteremtése által teszi lehetővé a szocialista diktatúra, illetve az emberi kapcsolatok mélyreható érzékeltetését.

Ez utóbbi a kötetzáró *Közepes fogorvos* című kisregényre is igaz, mely több szálon is kapcsolódik az első szöveghez, és szervezesebben illeszkedik ahhoz, mint a középső: az elbeszélés egy néhány évvel későbbi időszakot ölel föl, alaphelyzete és narrátora azonban azonos. Erre utalnak a visszatérő nevek és helyszínek, illetve az elbeszélő stílusában, narratív megoldásaiban tapasztalható folytonosság is. Az egyes karakterek különböző személyiségtípusokat elevenítenek meg, akik eltérő módon érzékelik és élik meg az őket körülvevő világot, a megjelenített társadalmi rendszert, s így a különböző élethelyzetekre is eltérően reagálnak. Az önmaguk-

ban logikus rendszert képező, boldogulással kapcsolatos elképzelések ütköztetése egyik oldal javára sem billenti el a mérleget: a szereplők világszemlélete kellő rugalmasság hiányában rögeszmévé és a személyiség kiteljesülésének akadályává válik. Ennek következtében életútjuk alakulását nem csak a politikai rendszer, hanem saját személyiségük korlátai is megnehezítik.

Az *M. L., a gyilkos* című kötet fikció és valóság határán ingadozva, a szerzőre jellemző keserű humorral és iróniával eleveníti fel a szocializmus időszakát, és a szereplők gondolatain keresztül, többféle alternatíva felmutatásával annak újragondolására készlet. (*Kalligram*)

FARKAS ZSUZSANNA

Változatok barátságra

GYÖRE BALÁZS: BARÁTAIM, AKIK BESÚGÓIM IS VOLTAK

Nehéz olyan világban élni, amelyben időről időre addig megrendíthetetlennek hitt érvényességekről, értékekről derül ki, hogy hazugság volt az egész. Vagy legalábbis a fele. Az igazság valahol másutt van. Aztán megint másutt. Aztán meg az derül ki, hogy a dolgok így is, meg úgy is lehetnek. Hogy az, amit gyermeki bizalommal valóságnak nevezünk, és életstratégiákat építünk rá, egyszer csak átbecskázik saját magán, és minden a feje tetejére áll. Ami ilyenkor veszendőbe megy, az nem más, mint amit Francis Fukuyama a társadalom alapvető összekötő elemének tart: a bizalom. Bizalom egymásban, az életünket elvileg segítő intézményekben, a minket körülvevő világban, emberekből, barátokban, jelenben, jövőben, múltban. Ha ez a bizalom sérül, akkor szétporlik az élet fundamentuma, és csődöt mondanak az addig működő életstratégiák. Buddhista szerzetesnek vagy mélységesen hívő embernek kell lenni ahhoz, hogy valakit ne rendítsenek meg ezek a változások. A 20-21. századi Magyarországon azonban meglehetősen kisebbségben vannak azok az emberek, akik olyan erős kapcsolatban lennének valamilyen transzcendenciával, hogy különösebb megrázkódtatás, krízis nélkül viselnének el veszteségeket, csalódásokat. Ilyeneket pedig bőven tartogattak az elmúlt évtizedek, az elmúlt évszázad elejéig visszanyúlóan. Lehet válogatni a gusztustalanabbnál gusztustalanabb jelenségek között – utólag, persze. Aki akkor élt, benne élt, az nem nagyon válogathatott, viszont az aktuális rendszer egészen biztos, hogy valamilyen módon befurakodott az életébe, és sebeket ejtett rajta. Testén vagy lelkén, vagy mindkettőn – sérülések nélkül nem lehetett megúszni. Ma sem lehet megúszni, hiszen a lezáratlan, feltáratlan, kibeszéletlen múlt velünk él, és ahol a múlt nem rendezett, megvitatott, megbocsátott ügy, ott bármikor utánunk nyúlhatnak és foglyul ejthetnek váratlanul felbukkanó csontvázak. Addig a mindennapi élet olyan, mint egy thriller; mintha egy szellemkastélyban élnénk, kísértetek között. (A különbség az, hogy ebből nem lesz nagy filmbevetel, viszont rámehet a bőrünk.)

Az ügynökakták, a velünk élő egykori ügynökök, a hajdani megfigyelések a mai magyar társadalom efféle kísértetei. S mivel évtizedes huzavonák után még